

УДК 631.151.2

РАДЬКО В.І., канд. екон. наук

Національний університет біоресурсів і природокористування України

МИКИТЮК Д.М., канд. екон. наук

НДІ «Укргропромпродуктивність»

ІВАНОВА Л.С., канд. екон. наук

Білоцерківський національний аграрний університет

**СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ «ЕФЕКТИВНІСТЬ»
ВИРОБНИЦТВА ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ У МОЛОЧНОМУ СКОТАРСТВІ**

У статті розкриваються теоретичні підходи до трактування економічної категорії «ефективність». Здійснено узагальнення вченими думок із цієї проблеми та на основі цього вироблено авторське трактування. Встановлена економічна ефективність має базуватися на уточненні її класифікації: за видами, стадіями виробництва, факторами виробничого процесу, галузями економічної діяльності, територіальними ознаками, рівнем управління. У системі цієї діяльності ефект та ефективність виступають як складові. При цьому ефект відображає певний наслідок або результат діяльності, ефективність – бажані наслідки. Досягнута ефективність характеризує ціну одержаного результату через кількість витрачених ресурсів на його одиницю, або, навпаки, – через ресурсомісткість цього результату. Мірилом результату є прибуток. Проведено узагальнення наукових підходів до особливостей трактування ефективності із врахуванням специфіки галузі молочного скотарства.

Ключові слова: ефективність, молочне скотарство, продуктивність, ефект, результат.

Постановка проблеми. Серед численних проблем, пов'язаних із виходом із кризового стану аграрного сектору економіки країни, однією з центральних на сучасному етапі є підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. З огляду на це, постає необхідність вивчення теоретичних основ сутності ефективності виробництва та шляхів її підвищення в ринкових умовах функціонування сільськогосподарських товаровиробників.

В останні роки приділяється значна увага різним аспектам проблеми підвищення ефективності виробництва, що знайшло відображення і в багатьох наукових працях вітчизняних та іноземних авторів. Теоретичні, методичні та практичні аспекти механізму підвищення ефективності АПК розглянуті в працях багатьох вітчизняних науковців. На підставі виявлених ними тенденцій та закономірностей вироблено ряд загальноприйнятих положень і створено необхідні передумови для подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методологічні та прикладні питання оцінки економічної ефективності в молочному скотарстві виствітлені у працях вітчизняних учених: П.С. Березівського, Р.С. Грабовського, С.Л. Дусановського, О.В. Мазуренка, В.Я. Месель-Веселяка, В.М. Микитюка, П.Т. Саблука, І.В. Свиноуса, І.Н. Топіхи, О.М. Шпичака, М.Д. Янківка та багатьох інших.

Мета і завдання – здійснити узагальнення розробок учених щодо трактування категорії «ефективність» продукції молочного скотарства та запропонувати авторський погляд на цю проблему.

Методика дослідження Для реалізації поставленої мети використовувалися наступні методи та прийоми: монографічний, анкетування, абстрактно-логічний.

Результати досліджень та їх обговорення. Нині в теорії і практиці ефективності суспільного виробництва багато аспектів цієї проблеми залишаються дискусійними, особливо щодо галузевих аспектів у частині класифікації факторів, які впливають на ефективність виробництва молока та молочної продукції з урахуванням зорієнтованості й особливостей розвитку сільського господарства і молочного тваринництва зокрема. Певна частина концептуальних позицій потребує переосмислення у зв'язку з новими вимогами практики, зумовленими формуванням ринкового механізму господарювання.

Підвищення економічної ефективності виробництва молока набуває особливої значущості в умовах становлення нових виробничих відносин на ринкових засадах, з урахуванням попиту і пропозиції, конкуренції, дії закону вартості, вирішення проблем екологічної безпеки.

Розгляду питання підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва обґрунтовано має передувати визначення сутності поняття «ефективність» виробництва. Ефективність, як науковий термін, має латинське походження й означає результативність. З

ефективністю тісно пов'язаний ще один термін – ефект, тобто результат цілеспрямованих дій [1]. Проте, яким би важливим не був ефект виробництва, він не розкриває, ціною яких ресурсів отриманий. Один і той самий ефект може бути отриманий із різним рівнем використання ресурсів і, навпаки, однакові ресурси можуть дати різний ефект. Наприклад, ефект від використання добрив – підвищення врожайності, але тільки за одним ефектом не можна судити про вигідність використання добрив. Отже, для визначення ефективності виробництва необхідно порівнювати досягнутий ефект з витратами, що забезпечили його отримання.

В Економічній енциклопедії наведено таке визначення категорії ефективності: «Ефективність – здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат. Крім того, це досягнення найбільших результатів за найменших витрат живої й уречевленої праці, конкретна форма вияву закону економії часу. Їхній зв'язок здійснюється через підвищення продуктивності праці, яке означає зростання ефективності сукупної праці, ефективності всього виробництва, зумовленої насамперед прогресом продуктивних сил» [2, с. 508].

З урахуванням наведеного розглянемо різні тлумачення категорії ефективності. Більшість авторів категорію «ефективність» розглядають як якісну і кількісну результативність різнобічної людської діяльності, яка з розвитком економічної теорії ефективності постійно ускладнюється. У контексті завдань дослідження поглиблено розглядаємо поняття економічної ефективності.

У працях Ф. Енгельса широко висвітлюються поняття «ефективність», «корисний ефект» під час дослідження різних сторін капіталістичного способу виробництва. Він підкреслював, що в умовах приватнопідприємницької виробничої діяльності цей корисний ефект (оскільки йдеться про корисність виробленого або обмінюваного товару) відходить на другий план, і єдиним рушієм стає отримання прибутку за продажу [3].

Спираючись на результати досліджень попередників, багато авторів почали розробляти теоретичні аспекти ефективності суспільного виробництва в усіх сферах людської діяльності. Поняття «ефективність» із більш простого у минулому перетворюється на складну, багатофакторну економічну категорію, яка увібрала в себе не тільки кількісні, але і якісні характеристики кожної її фази відтворювального процесу.

Ефективність виробництва – це складна економічна категорія, в якій відображається дія об'єктивних економічних законів. На думку багатьох економістів, вона є формою відображення мети виробництва, означає результативність, міру принесення користі. Поширене визначення критерію ефективності – максимізація продукції і доходу за мінімізації витрат. Конкретизуючи його, можна стверджувати, що всі удосконалення в організації виробництва у кінцевому підсумку мають одну мету – збільшення власного доходу і поліпшення умов життя працівників [4].

З іншого боку, критерієм ефективності є ступінь виконання конкретного соціального замовлення, що ставить суспільство перед конкретним товаровиробником. Це замовлення постійно змінюється із розвитком і змінами потреб суспільства. Отже, вважаємо, що ефективність виробництва можна тлумачити як найбільший вихід якісної продукції за найменших затрат засобів і праці, що передбачає задоволення потреб населення у дешевих продуктах харчування і сировини для переробної промисловості. Цей критерій соціально-економічної ефективності – єдиний у своїй основі й визначається порівнянням отриманого результату та ефекту із витратами і задіяними ресурсами. Це положення набуває особливої ваги нині, коли функціонування ринку здійснюється за наявності чотирьох основних елементів ринкового механізму: попиту, пропозиції, конкуренції та системи цін. Розглянемо логіку їхньої взаємодії. Бажання отримати прибуток примушує виробника задіяти ресурси у виробництво тих товарів і послуг, яких суспільство найбільше потребує, за які споживачі готові платити. Попит і пропозиція визначають кількість товарів, що купуються та продаються, і формують систему цін на них. Ціни, у свою чергу, є сигналом, що дає інформацію про умови на ринку як для споживачів, так і для виробників, тобто про наявність необхідних товарів, витрати, рівень технології їх виробництва. Через ціни, за допомогою механізму конкуренції підсумовують і збалансовують численні індивідуальні економічні рішення. Конкуренція орієнтує виробництво на краще задоволення потреб, стимулює зниження цін, підвищення якості, розширення асортименту продукції, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, обмежені ресурси використовуються ощадливіше й ефективніше. Завдяки дії закону попиту і пропозиції, на основі взаємодії прибутку, конкуренції і системи цін вирішується низка економічних проблем стосовно того, що і скільки виробляти, як ефективно організувати

виробництво, для кого призначені вироблені товари й послуги. У цьому розумінні ефективність характеризує всі сторони суспільного розвитку.

На наше переконання, категорія «ефективність виробництва» відображає характер суспільних відносин, мету і спосіб виробництва. Чим більше виробляється необхідної суспільству продукції, чим вище її якість і нижчі витрати, тим ефективніше виробництво. У зв'язку з цим, чеський вчений Й. Крілек визначає економічну ефективність як соціально-економічну категорію, пов'язану з розвитком продуктивних сил і характером виробничих відносин, властивих певному способу виробництва [5, с. 26]. Із ним погоджуються й інші науковці, підкреслюючи, що в окремі історичні епохи за різного рівня розвитку продуктивних сил і характеру виробничих відносин ефективність буде різною, тобто розуміння категорії ефективності автори пов'язують з існуючим суспільним устроєм.

На думку С. Покропівного, «... змістовне тлумачення ефективності (продуктивності) як економічної категорії визначається об'єктивно діючим законом економії робочого часу, що є основоположною субстанцією багатства й мірою витрат, необхідних для його нагромадження та використання суспільством. Саме тому підвищення ефективності виробництва треба вважати конкретною формою цього закону...» [6, с. 449].

Досить вдалим є визначення ефективності, яке підтримується багатьма вітчизняними економістами, запропоноване В.Г. Андрійчуком. Він трактує категорію ефективності як результативність певної дії, процесу, що вимірюється співвідношенням між отриманим результатом і витратами (ресурсами), що його спричинили [7, с. 9].

Зарубіжні економісти під терміном «економічна ефективність» розуміють такий стан справ, за якого неможливо здійснити жодної заміни, яка більшою мірою задовольняє бажання однієї людини, не завдаючи при цьому збитку, задоволень, бажань іншої (ефективність за В. Парето) [8, с. 45–47].

Прагнення найповніше висвітлити зміст категорії «ефективність виробництва» привело деяких авторів до висновку про необхідність поділу цієї категорії на ряд самостійних, що характеризують різні сторони ефективності. У зв'язку з цим, категорію економічної ефективності виробництва окремі автори розглядають як виробничо-економічну і соціально-економічну ефективність. Виробничо-економічна ефективність характеризує функціонування продуктивних сил суспільства, рівень використання матеріально-технічної бази і трудових ресурсів. Соціально-економічна ефективність відображає ступінь досягнення результату, тобто мети виробництва.

У процесі виробництва молока і молочних продуктів слід передбачати, на наш погляд, максимально можливий результат з урахуванням багатьох факторів та умов, особливо екологічних наслідків. Можна одержати позитивний виробничий результат, але при цьому завдати непоправної шкоди навколишньому природному середовищу й отримати екологічно неякісні продукти харчування, що згубно вплинуть на людський організм. Ця проблема особливо актуальна у будівництві тваринницьких ферм і комплексів, яка також вимагає дотримання вимог технології транспортування, зберігання, переробки й реалізації продукції.

У розвитку різних підходів щодо визначення поняття «ефективність» стосовно виробництва молока цю економічну категорію розглядаємо як результативність у досягненні цілей, основними з яких є збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції та доходу з урахуванням дотримання екологічної безпеки та соціальної складової. Вважаємо, що на регіональному рівні крім цих цілей необхідно враховувати також забезпечення населення молоком і молочною продукцією, на національному – продовольчу безпеку.

На наше переконання, категорію ефективності не слід ототожнювати з продуктивністю, яку часто вважають критерієм ефективності. Постає обґрунтоване запитання: яким є у цьому разі критерій продуктивності праці? Якщо прийняти логіку авторів, які стверджують, що критерій економічної ефективності виробництва – це продуктивність праці, то критерієм продуктивності праці виступає ефективність виробництва. Отже, критерію економічної ефективності в цьому випадку не визначено місця. Він розмитий, а категорія і критерій самостійно не існують.

Продуктивність праці має першорядне значення для досягнення певного рівня виробництва, і чим вище темпи підвищення продуктивності праці, тим, природно, прискорюється досягнення визначеної мети. Таким чином, продуктивність праці – особлива економічна категорія, яка характеризує використання живої й уречевленої праці, в основі вимірювання якої лежить робочий час.

Категорія ефективності пов'язана, передусім, із корисним ефектом. Отже, коли не досягнуто корисного ефекту, тоді немає й ефективності. Хоча результат у вигляді виробленої продукції може

бути наявним. При цьому виробництво певного виду продукції може виявитися збитковим, а підприємство – неконкурентоспроможним. Іншими словами, сума витрат на виробництво певного товару виявилася вищою за отриману виручку від його реалізації. Отже, у сфері матеріального виробництва, незалежно від рівня його розвитку, ефективність може характеризувати лише отриманий корисний ефект, який наявний лише тоді, коли абсолютний результат перевищує сукупні витрати виробництва цієї сфери, галузі, продукту. Корисний ефект в умовах товарно-грошових відносин завжди визначається однозначною мірою – вартісною.

Таким чином, ефективність як категорія результативності суспільного матеріального виробництва визначається через корисний ефект і відрізняється від інших економічних категорій. Крім того, економічна ефективність, на відміну від ефективності, дасть більш конкретну, синтетичну характеристику результативності бізнесу по всій ієрархії галузей, підгалузей сфери матеріального виробництва, яка відображає як кількісну, так і якісну складову досягнення поставленої виробничої мети.

Функціонування молочного скотарства помітно змінює традиційні організаційно-економічні важелі підвищення його економічної ефективності, оскільки рівень вигідності виробництва молока та одержуваного прибутку залежить не тільки від величини суспільно необхідних витрат для одержання певного обсягу певного товару. У багатьох випадках він залежить і від ціни реалізації, попиту і пропозиції, тобто за яких умов реалізується молоко на ринку: низький, нормальний чи ажіотажний попит. Адже ринок розглядається як обмін, організований за законами товарного виробництва і обігу, сукупність відносин товарного і грошового обігу, в які вступають товаровиробники, де взаємодіють такі категорії як ціна, попит, пропозиція, кон'юнктура, конкуренція та ін.

Ринок має бути потужним економічним важелем зниження виробничих витрат і на цій основі підвищувати ефективність виробництва. Він має забезпечувати визнання суспільної значущості певного товару та праці, затраченої на його виробництво. Таку функцію ринок може успішно виконувати, якщо покупець має реальний вибір, переваги як споживач і не відчуває диктату з боку продавця (виробника). Лише тоді ринок здатний працювати повною мірою в інтересах підвищення ефективності виробництва. До цього слід додати, що важливою умовою є також подолання монопольного становища виробників та справедлива конкуренція між ними.

Нині в аграрному секторі, як і в молочному скотарстві, переважає диктат переробних галузей, що знижує економічну ефективність їх функціонування як важливого важеля розширеного відтворення. Отже, виходячи з багатогранності розуміння сутності ефективності виробництва молока в умовах ринку, вона визначається з урахуванням функціонування продуктивних сил і сформованих виробничих відносин. Раціональне функціонування всіх елементів продуктивних сил забезпечить економію суспільної праці.

Для сільськогосподарських товаровиробників і переробних підприємств важливо, якою ціною досягаються отримані результати, як використовується виробничий потенціал, тому слід обґрунтовано оцінювати результати своєї діяльності, правильно обчислювати необхідні витрати – трудові, матеріальні, фінансові і т. д. Однак, незважаючи на таку різноманітність витрат, всі вони вимірюються в часі, тому економія часу в усіх його формах за отримання певного результату розглядається як підвищення ефективності виробництва.

У молочному скотарстві не можна не враховувати і того, що категорія ефективності має і соціальну сутність, яка виявляється через споживання населенням молока і молокопродуктів відповідно до рівня добробуту.

Отже, основним критерієм ефективності виробництва молока є задоволення суспільних та особистих потреб населення за раціонального використання наявних ресурсів. Ефективність виробництва молока відображає одну з найважливіших сторін суспільного виробництва – результативність.

У процесі характеристики кінцевого результату слід розрізнити поняття: ефект і економічна ефективність. Ефект – це результат певних дій, який повною мірою не свідчить про вигідність того або іншого заходу. Більш вичерпну відповідь на це питання дає критерій економічної ефективності, коли порівнюються результати виробництва з витратами матеріально-грошових ресурсів.

На нашу думку, категорія економічної ефективності виробництва молока і молочної продукції повинна відображати кінцевий корисний ефект – отримання максимальної кількості продукції на одну корову за найменших затрат живої й уречевленої праці, з урахуванням підтримання задовільного стану довілля. Оцінювати результативність заходів у виробництві молока має

критерій ефективності, що ґрунтується на врахуванні збільшення обсягу чистої продукції (валового доходу) за рахунок раціонального використання земельних, фінансових, матеріально-трудових і науково-технічних ресурсів.

В аналізі виробництва молока велике значення має дослідження соціально-економічної й екологічної ефективності, що базується на врахуванні не тільки економічних, а й соціальних та екологічних аспектів – підвищення рівня життя населення, споживання молока відповідно до фізіологічно обґрунтованих норм харчування, поліпшення умов праці, запровадження інших заходів, що сприяють динамічному розвитку культури виробництва, а також збереженню навколишнього природного середовища. Соціальну, економічну й екологічну ефективність слід розглядати в органічній єдності як критерій соціально-еколого-економічної ефективності.

Висновки. Таким чином, сутність ефективності виробництва молока досліджується нами через формування комплексу ресурсних, організаційно-економічних, технологічних, політико-правових умов для виробництва необхідних суспільству видів продукції на основі: раціонального використання виробничого потенціалу та інтенсифікації; активізації інноваційних процесів; розвитку кооперації й інтеграції; формування ринкових структур, що сприяють просуванню продукції; оптимізації державного регулювання та саморегулювання; формування зовнішньоекономічних відносин з урахуванням інтересів вітчизняних товаровиробників.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підруч. – 2-ге вид., доп. і пер. / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. Економічна енциклопедія : у 3 т.; відп. ред. С. В. Мочерний та ін. – К.: Академія, 2000. – Т. 1. – 864 с.
3. Маркс К. Капітал : твори / К. Маркс, Ф. Енгельс. – 2-ге вид. – Кн. 2. – Т. 24. – С. 598.
4. Азізов С.П. Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах: підруч. / С.П. Азізов, П.К. Канінський, В.М. Скупий та ін. ; за ред. С.П. Азізова. – К.: ІАЕ, 2001. – 834 с.
5. Руснак П.П. О некоторых экономических аспектах развития агропромышленного производства / П.П. Руснак // Социально-экономическая модель постреформированного развития агропромышленного производства в Украине. – К.: ИАЭ УААН, 2000. – С. 139–143.
6. Мертенс В.П. Економіка сільського господарства / В.П. Мертенс, В.І. Мацибора, Л.Ф. Жигало та ін.; за ред. В.П. Мертенса. – К.: Урожай, 1995. – 288 с.
7. Добрынин В. А. Экономика сельского хозяйства : учеб. для вузов / В. А. Добрынин. – М.: Колос, 2006. – 325 с.
8. Кісіль М. І. Критерії і показники економічної ефективності малого та середнього бізнесу на селі / М. І. Кісіль // Економіка АПК. – 2001. – № 8. – С. 59–64.

REFERENCES

1. Andriychuk V. G. Ekonomika agrarnykh pidpryemstv : pidruch. – 2-e vyd., dop. i per. / V. G. Andriychuk. – K. : KNEU, 2002. – 624 s.
2. Ekonomichna encyklopedija : u 3 t. ; vidp. red. S. V. Mochernyj ta in. – K.: Vydavnychyj centr «Akademija», 2000. – T. 1. – 864 s.
3. Marks K. Kapital : tvory / K. Marks, F. Engel's. – 2-e vyd. – Kn. 2. – T. 24. – S. 598.
4. Azizov S. P. Organizacija vyrobnytva i agrarnogo biznesu v sil's'kogospodars'kykh pidpryemstva : pidruch. / S. P. Azizov, P. K. Kanins'kyj, V. M. Skupyj ta in. ; za red. S. P. Azizova. – K. : IAE, 2001. – 834 s.
5. Rusnak P.P. O nekotorykh jekonomicheskikh aspektah razvitija agropromyshlennogo proizvodstva / P.P. Rusnak // Social'no-jekonomicheskaja model' postreformirovannogo razvitija agropromyshlennogo proizvodstva v Ukraine. – K.: IAЕ UAAN, 2000. – S. 139–143.
6. Mertens V. P. Ekonomika sil's'kogo gospodarstva / V. P. Mertens, V. I. Macybora, L. F. Zhygalo ta in.; za red. V. P. Mertensa. – K.: «Urozhaj», 1995. – 288 s.
7. Dobrynin V. A. Jekonomika sel'skogo hozjajstva : ucheb. dlja vuzov / V. A. Dobrynin. – M.: Kolos, 2006. – 325 s.
8. Kisil' M. I. Kryterii i pokaznyky ekonomichnoi' efektyvnosti malogo ta seredn'ogo biznesu na seli / M. I. Kisil' // Ekonomika APK. – 2001. – № 8. – S. 59–64.

Сущность экономической категории «эффективности» производства и ее особенности в молочном скотоводстве

В.И. Радько, Д.М. Микитюк, Л.С. Иванова

В статье раскрываются теоретические подходы к трактовке экономической категории «эффективность». Обобщены взгляды ученых по этой проблеме, на основе чего выработана авторская трактовка. Установленная экономическая эффективность должна базироваться на уточнении ее классификации: по видам, стадиям производства, факторам производственного процесса, отраслям экономической деятельности, территориальным признакам, уровню управления. В системе этой деятельности, эффект и эффективность выступают как составляющие. При этом эффект отражает определенный результат деятельности, эффективность – желательные последствия. Достигнутая эффективность характеризует цену полученного результата путем количества затраченных ресурсов на его единицу, или наоборот – ресурсоемкостью этого результата. Мерилом результата является прибыль. Обобщены научные подходы к особенностям трактовки эффективности с учетом специфики отрасли молочного скотоводства.

Ключевые слова: эффективность, молочное скотоводство, производительность, эффект, результат.

Надійшла 01.11.2014 р.